

Navigējot objektivitāti: neitralitātes koncepta loma militārajos muzejos mūsdienās

Daira Riekstiņa, Mg. art.,

Latvijas Kara muzeja Zinātniskās literatūras
krājuma glabātāja

Smilšu iela 20, Rīga, Latvija

daira.riekstina@karamuzejs.lv

 0009-0006-2696-4096

Neitralitātes ievērošana muzeju vēstījumā, kas vienlaikus ir gan īpaši militāro muzeju specifika, ka tiem it kā jānostājas konkrētajā pusē un tai pat laikā jāievēro objektivitāte, gan kopumā muzeju praksē ir sarežģīts un neviennozīmīgi traktēts jēdziens. Tas ir koncepts, kas manevrē starp vēsturi, politiku un ideoloģiju. Raksta mērķis ir raksturot neitralitātes koncepta izpratni un aktuālo lomu militāro muzeju laikmetīgajā praksē. Neitralitātes koncepts mūsdienu militārajos muzejos uzsver ētisko, vēsturisko, kultūras un sociālo faktoru nozīmi, lai nodrošinātu, ka muzeji pilda savu kultūras mantojuma glabātāja lomu, vienlaikus respektējot dažādību izpratnē un uzskatos. Muzeju neitralitāte ietver atturēšanos ieņemt vai aizstāvēt kādu no pretējām pozīcijām, izvairoties interpretēt liecības bez argumentētu faktu un pētniecībā balstītiem uzsvāriem. Rakstā izvirzīto problēmu kopsaucējs būtībā ir dilemma – vai militāro muzeju vēstījums var būt neitrāls. Militāro un kara muzeju neitralitātes koncepts pētīts Eiropas mērogā, raksturojot Rietumu muzeju teorijas izpratni.

Atslēgas vārdi: militārais muzejs, kara muzejs, muzeju neitralitāte, neitralitāte, objektivitāte

Mūsdienu laikmets Eiropā, kad realitāte ir ģeopolitiskas transformācijas, kara darbība, hibrīdkarš, sociālie izaicinājumi, viedokļu daudzveidība – ir izaicinājums sabiedrībām un cilvēkiem izvirzīt pretenzijas uz informācijas autentiskumu un uzticamu viedokļu autoritāti. Muzeji kā atmiņas institūcijas reaģē uz krīzes situācijām ar saviem izteiksmes līdzekļiem. Sabiedriskās domas pētījumi liecina, muzeji tiek uzskatīti par vienu no uzticamākajām institūcijām sabiedrībā, akcentējot to, ka muzeji kā informācijas avots aptaujās sasniedz augstākus uzticamības reitingus, pārspējot zinātniskas iestādes, plašsaziņas līdzekļus un valsts institūcijas. Pētnieki to skaidro ar to, ka uzticēšanās muzejiem izriet no neitralitātes uztveres. Cilvēki, kuri muzejus uztver kā neitrālus un objektīvus, tiem uzticas daudz vairāk nekā tie, kuri šo neitralitāti neatzīst.¹ Savukārt militārie muzeji tiek raksturoti kā institūcijas, kurām šīs realitātes

¹ Trust in Museums: Institut für Museumsforschung Publishes Germany-Wide Study. Pieejams: <https://www.smb.museum/en/whats-new/detail/trust-in-museums-institut-fuer-museumsforschung-publishes-germany-wide-study/> [Aplūkots 22.04.2024.]

interpretācijā “ir uzticēta autoritāte, emocionāla vara un dotas tiesības ietekmēt nacionālās identitātes veidošanos”². Tādējādi “militārie muzeji veicina oficiālu, nacionālistisku uzskatu ietveršanu stāstos un tam pakārto arī kolekciju papildināšanu, lai nostiprinātu nacionālos stāstījumus un apstiprinātu savus uzskatus, izmantojot eksponāta autentiskumu un sniegto faktu precizitāti”³.

Raksta autore, analizējot neitralitātes koncepta lomu militārajos muzejos, kā raksturlielumu izvirza muzeja atbildību, kas būtībā ir dilemma – vai militāro muzeju vēstījums kopumā var būt neitrāls. Akadēmiskajos pētījumos tiek aktualizēti joprojām atšķirīgi neitralitātes koncepta traktējumi, kur saduras neitralitāte, kas tiek tulkota kā objektīvs atspoguļojums, un muzeju vēstījums, kurš militārajos muzejos manevrē starp vēsturi, politiku un ideoloģiju. Tā vienlaikus ir gan īpaši militāro muzeju specifika, ka tiem it kā jānostājas konkrētajā pusē, gan atbildība par savu pozīciju, jo pieņemtie lēmumi nosaka to, kas tiek uzskatīts par mūsdienu mantojumu un tiks nodots nākamajām paaudzēm. Militāro muzeju mērķis bieži ir sniegt visaptverošu un objektīvu skatījumu uz konfliktiem⁴. Tomēr neitralitātes sasniegšana, vienlaikus pārstāvēt vairākas perspektīvas, vai konfliktā vai karā iesaistītās puses var būt sarežģīta, jo īpaši, ja tiek risināti strīdīgi vai neviennozīmīgi vēsturiski notikumi. Autore līdz šim muzeju jomā populāro apgalvojumu, ka muzeju vēstījumam jābūt neitrālam, saskata kā tradicionālu pieņēmumu, kas ir dziļi iesakņojies muzeju kultūrā, lai gan, izvēloties kolekcionēt vai eksponēt noteiktas lietas, nevis citas, jau tiek izteikta muzeja nostāja. Jāatzīmē, ka militāro muzeju kontekstā tiek lietoti savstarpēji aizstājami termini “militārs muzejs” un “kara muzejs”. Kara muzeji nereti tiek uztverti un izmantoti kā politiska platforma nacionālās identitātes naratīva veidošanai un nostiprināšanai sabiedrībā. Jau pats kara muzejs ir autorizētā diskursa mehānisms, kas atspoguļo valdības attieksmi pret karu. Īpaši valstīs, kur konflikts joprojām ir aktuāls un neatrisināts, šīs institūcijas bieži kļūst par kara propagandas, bruņoto spēku un politikas instrumentiem un līdzekļiem. Šajos gadījumos tie atspoguļo “valsts kā ģeopolitiska subjekta spēju stāstīt stāstu, lai radītu kohēziju savās robežās un cieņu starptautiskajā arēnā”⁵. Zinātnieki gadu desmitiem ir izmantojuši vēstures teorijas un perspektīvas, lai kritiski analizētu militāro vēsturi, kauju un to vietu pieminējumus, kā arī pašus militāros muzejus, – tomēr tiem nav vispārpieņemtas juridiskas vai akadēmiskas definīcijas. Šo aspektu uzsver gan teorētiķi, piemēram, Bārtons C. Hekers (*Barton C. Hacker*) un Mārgareta Vininga (*Margaret Vining*), kā iespējamu iemeslu šādai situācijai

2 Hartley R. *Warping Narrative: Historical Representation at the War Museum*. In: *The Ascendant Historian* 2(1), 2022., pp. 32–40, pp. 32. Pieejams: <https://journals.uvic.ca/index.php/corvette/article/view/20805> [Aplūkots 22.04.2024.]

3 Turpat, pp. 32–40.

4 Ir konceptuāla atšķirība starp karu un bruņotu vai militāru konfliktu, kas galvenokārt balstās uz bojāgājušo skaitu. Saskaņā ar definīcijām, ko izmanto starptautiskās drošības datubāzes, piemēram, SIPRI un Upsala Conflict Data Program – karš ir bruņots konflikts, kas teritorijas vai varas iekarošanai notiek starp diviem bruņotajiem spēkiem un vismaz viens ir valsts bruņotie spēki, gadā izraisot vismaz 1000 nāves gadījumus. Pieejams: <https://ucdp.uu.se> [Aplūkots 30.04.2024.]

5 Gryse, Piet. *Introduction*. In: *Does War Belong in Museums?*, ed. Wolfgang Muchitsch, Bielefeld: Transcript-Verlag, 2013., pp. 1.

norādot “plaši zināmo akadēmisko nepatiku pret militārajām studijām”⁶, gan nozares praktiķi, definējot šo fenomenu savu muzeju misijās ietvertos vēstījumos.

Muzeju neitralitātes koncepta diskurss muzejos

Muzeju neitralitātes loma mūsdienās ir diskutabls koncepts. Lielākā daļa neitralitātes definīciju ietver ideju par muzeja *status quo*. Protams, neitralitāte arī ir nostāja, taču domstarpību vai pretēju uzskatu kontekstā tā nozīmē neiesaistīšanos, neviena atsevišķa viedokļa neatbalstīšanu. Bet vai lēmumi par x un nevis y iekļaušanu kolekcijās, attēlošanu vai interpretāciju neprasa izvērtēšanu un lēmumus par to, kas ir nozīmīgs, laika un resursu vērts? Muzejos dominē precizitāte un secinājumi, kas balstīti uz pētniecību, bet vai tas ir ekvivalents neitralitātei? Vai neitralitāte vēl aizvien ir muzeju misijas pamatkoncepts? Vai tā kādreiz bija?⁷ Muzeju neitralitātes koncepta aizstāvji apgalvo, ka šī teorija veidojas no uzstādījuma, ka muzejiem ir pienākums prezentēt dažādas perspektīvas un veicināt atklātu dialogu, nenostājoties kādā no pusēm un neveicinot šādu iespējamību ar konkrētu mērķtiecīgu darbību.

Jāatzīmē, ka muzeju neitralitātes koncepts tiek analizēts arī kritiski, uzsverot to, ka pilnīga neitralitāte nav iespējama un muzeji neizbēgami atspoguļo to veidotāju un finansētāju nostāju, aizspriedumus un ideoloģiskās perspektīvas – “ši nostāja (neitralitāte – *aut.*) bieži vien sniedz attaisnojumu, lai vienkārši izvairītos no sarežģītiem politikas, rases vai nabadzības jautājumiem, kurus mēs nebijām gatavi risināt”⁸. Atkāpšanās no neitralitātes pozīcijas ieņemšanas sabiedrībā būtu izdevīga muzejiem, vairāk veidojot “(ne)neitrālos” stāstus. Lai arī neitralitātes ideja muzejiem joprojām ir saistoša, kļūst arvien grūtāk šo pozīciju noturēt vai pierādīt. Laura Reikoviča (*Laura Raicovich*), kritiski analizējot muzeju neitralitātes diskursu, norāda, ka, ienesot jaunus konceptus un piešķirot nozīmes, “muzejus labāk ir izgudrot no jauna, lai tie labāk kalpotu sabiedriskiem mērķiem”⁹.

Neitralitātes nozīmes vai apgrūtinājums ar nozīmi militāros muzejos

Valstu bruņoto spēku veidošanās, attīstības tipoloģiskās ķēdes¹⁰, vietas un nozīmes definēšana, arī nostiprināšana mūsdienu sabiedrībā ir vadošais motīvs militāro muzeju komplektēšanas politikās un laikmetīgajos vēstījumos. Kara muzeju nara-tīvu pamatu veido stāsti, kas definē nācijas (tautas) vēsturi no tās pirmsākumiem,

6 Hacker B. C.; Vinning M. Military Museums and Social History. In: Does War Belong in Museums? Muchitsch W. (ed.), Bielefeld: Transcript-Verlag, 2013., pp. 42.

7 Jennings, G. The Idea of Museum Neutrality: Where Did it Come From? 2017. Pieejams: https://museumcommons.com/2017/06/___trashed.html [Aplūkots 20.04.2024.]

8 Kelley S. Beyond Neutrality, 2016. Pieejams: <https://www.aam-us.org/2016/08/23/beyond-neutrality/> [Aplūkots 20.04.2024.]

9 Raicovich, L. Culture strike: Art and museums in an age of protest. Verso, 2021., p. 224.

10 Militārā un karu vēsture tiek rādīta hronoloģiski, objektu tipoloģiskās virknēs (ieroči, bruņojums, militārā tehnika, formas tērpi, ekipējums) bez naratīva, izvairoties interpretēt, uzsverot šāda vēstījuma atbilstību neitralitātes koncepta principiem.

savukārt bruņotie spēki parasti rodas vienlaikus ar valsts dibināšanu un izveidi. Izai-
cinājumi mūsdienu militāro objektu kolekcionēšanā ir unikālas problēmas salīdzinā-
jumā ar muzeju vēsturisko kolekcionēšanu un interpretēšanu. No vienas puses mu-
zeji kļūst par noteiktas nozīmes veidošanas vietām. Savā analītiskajā kritikā teorētiski
koncentrējas vērtēt militāros muzejus caur šo objektīvu, iespējams, to atklāto nacio-
nālistisko naratīvu dēļ,¹¹ un akcentē šo muzeju liecību vākšanas un analīzes “autori-
tativo toni”, kas raksturīgs tieši militāriem muzejiem, skaidrojot to ar institucionālo
piederību. No otras puses, muzeji var arī apstrīdēt hegemonisko nacionālo naratīvu.
“Diskusija par muzeju kā nacionālās identitātes izplatītāju lomu iet roku rokā ar per-
spektīvas maiņas diagnozi,” uzsver Liļana Radoniča (*Liljana Radonič*).¹² Abos gadī-
jumos lēmumi par to, kuri objekti jākomplektē, kā tos sakārtot, kā izvēlēties telpu
to eksponēšanai, ir saistīti ar estētiskiem, ētiskiem un politiskiem jautājumiem, kam
muzeji parasti piešķir konkrētu saturu jeb nozīmi.¹³

Militāro un kara muzeju vēstījums vistiešāk ir saistīts ar patriotisma reprezentēšanu
un popularizēšanu. Valstīs, kas ir bijušas iekarotājas, pastāv un tiek attīstīti lieli militārie
muzeji, kuri ar savu krājumu pozicionē valsts varenību. Savukārt valstīs, kuru sabiedrība
ir ilgstoši atradusies lielvalstu ideoloģiju iespaidā, ir pastiprināta prasība pēc patriotiskās
vēstures stāstiem, kas ļauj atgūt vai nostiprināt sabiedrības pašapziņu.¹⁴

Lielākā daļa militāro muzeju Eiropas valstīs atrodas aizsardzības resoru pakļautī-
bā (kas tos finansē un pārvalda) vai ir saistīti ar militārām struktūrām.¹⁵ Institucionā-
lo uzstādījumu noteiktās robežas “ekonomika un politika ietekmē muzeju pieejas,
piemēram, kā dažādas ieinteresētās puses ārpus muzeja ..., tieši vai netieši nosaka
stāstījumus muzejos”¹⁶. Tas, kā atzīmē Džejs Vinters (*Jay Winter*), aicina militāros mu-
zejus veikt “atbilstošu simbolu un reprezentatīvu priekšmetu izvēli, kas sakārtoti tā,
lai izvairītos no strīdiem, īpaši ieinteresēto starpā, piesaistītu sabiedrības uzmanību
un pietiekamu apmeklētāju skaitu, lai nodrošinātu muzeja pastāvēšanu”¹⁷.

Kara muzejiem vistiešāk jāsaskaras ar to naratīvu pamatā esošo politisko vēs-
turi un atkarību no dibinātāju un finansētāju institucionālajiem uzstādījumiem, kas
izriet no valdošās ideoloģijas.¹⁸ Piemēram, militāra muzeja vēstījums tiek izmantots

11 Hartley R. *Warping Narrative: Historical Representation at the War Museum* [Aplūkots 22.04.2024.]

12 Radonič L. Globalization, Universalization, and Forensic Turn: Postcatastrophic Memorial Museums, In: *The Afterlife of the Shoah in Central and Eastern European Cultures Concepts, Problems, and the Aesthetics of Postcatastrophic Narration*. Artwinska A., Tippner A. (ed.). 2022, New Yourk: Routledge, pp. 101.

13 Turpat, pp. 102.

14 Winter J. *Museums and the Representation of War*. In: *Does War Belong in Museums?*, 2013, pp. 21–37.

15 Hartley R. *Warping Narrative: Historical Representation at the War Museum* [Aplūkots 22.04.2024.]

16 Radonič L. Post-communist invocation of Europe: memorial museums' narratives and the Europeanization of memory, *National Identities*, 2017. DOI:10.1080/14608944.2016.1264377.

17 Winter J. *Museums and the Representation of War*. In: *Does War Belong in Museums?*, pp. 23.

18 McCoy M. *Relics of Battle: War, Memory, and New Museum Theory in Military Museums* University of Denver, 2016. Pieejams: <https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2130&context=etd> [Aplūkots 22.04.2024.]

kā politikas instruments – tāds ir Lielā Tēvijas kara muzejs Minskā, kas, “pasludinot jaunu politisko un kultūras potenciāla īstenošanu, materiālus par karu, okupāciju un bruņotajiem spēkiem vāc un saglabā ar mērķi motivēt cilvēkus cīņai pret kopīgu ienaidnieku”¹⁹. Keita Hilla (*Kate Hill*) uzskata, ka militārie muzeji, savā veidā kolekcionējot, turpina “karadarbības veidošanas naratīvu”, jo definē nācijas īpašības, vērtības, par kurām tā cīnījās, un piedalās atmiņas un izpratnes veidošanā par konflikta sekām.²⁰ Viņa citē Vinteru, kurš norāda, ka muzeji noteica pasaules karu, kas inovatīvi ietvēra gan “oficiālās”, gan ģimenes atmiņas, un publiskā naratīva veidošanu kopumā.²¹ Tātad tas, kā muzeji ir kolekcionējuši liecības un prezentējuši karu un tā sekas, ir bijis nozīmīgi sabiedrības izpratnei par karu, atmiņu un pašiem muzejiem. Hilla šo procesu apzīmē kā “produktīvas attiecības starp muzeju atspoguļojumu un karu, kas ir daļa no modernitātes procesiem mūsdienu pasaulē, uzsverot, ka muzejiem ir nozīme varas un vardarbīgu konfliktu leģitimizācijā, kā arī piemiņas izaugsmē un individuālo zaudējumu atzīmēšanā”²². Kasja Tomaševiča (*Kasia Tomasiewicz*), analizējot britu impērijas Kara muzeja (*Imperial War Museum London*) diskursa pārorientāciju no militārās vēstures uz sociālo vēsturi, norāda, ka spriedze starp abiem konceptiem slēpjas militāra muzeja attieksmē pret savu misiju – sociālās vēstures diskurss veicina plašākas iesaistes veidošanu kara atspoguļojumā²³ un aktīvu muzeja pozīciju pretstatā militāro muzeju līdz tam ieņemtajam objektu muzeja statusam. Tajā pašā laikā kara muzeji tikai spēlē spēli – “mēs esam sociālā vēsture”, atzīst Tomaševiča, argumentējot, ka kara attēlojums vienmēr ir politizēts.

Neitralitātes jēdziena attīstība militāro muzeju kontekstā

Muzeju neitralitātes ideja kā populārs koncepts iezīmējās 20. gadsimta militāro muzeju vēstījumos. Savu aktualitāti pakāpeniski zaudējot, līdz ar aizraušanos ar “Jaunās muzeoloģijas”²⁴ pieeju aprobēšanu muzeju telpā, kad muzeju izpratne no “tempļiem” pārorientējās uz “forumiem”²⁵ jeb par diskusiju vietām tādiem strīdīgiem jautājumiem kultūras mantojumā kā, piemēram, nacionālisms, holokausts, genocīds, koloniālisms. Bernadeta Linča (*Bernadette Lynch*) to raksturo kā muzeju iesaistīšanos viedokļu apmaiņas veicināšanā, kad “cilvēki apspriež, aktīvi klausās, strīdas, kopīgi veido nozīmi un izpratni par kādu jautājumu vai situāciju no vairākiem aspektiem, no

19 Janeke K. Politics of Memory and History in the Museum – The New “Museum of the History of the Great Patriotic War” in Minsk/Belarus. In: Does War Belong in Museums?, pp. 185–203

20 Hill K. Introduction. Museums and war. In: Museums, Modernity and Conflict Museums and Collections in and of War since the Nineteenth Century. Hill K. (ed.), Routledge, 2021., p. 271, pp. 1–12, pp. 1.

21 Turpat, pp. 7.

22 Turpat, pp. 8.

23 Tomasiewicz K. We are a social history, not a military history museum Large objects and the ‘peopling’ of galleries in the Imperial War Museum, London. In: Museums, Modernity and Conflict Museums and Collections in and of War since the Nineteenth Century. Hill K. (ed.), Routledge, 2021., pp. 213., pp. 213–234.

24 Vergo P. The New Museology. London: Reaktion Books, 1989., 238 p.

25 Menšs van P., Meijere van Menša L. Jaunās tendences muzeoloģijā II. No: Muzejs mūsdienu sabiedrībā 3. Baltijas muzeoloģijas skolas raksti. Jirgensone A. (sast.), Rīga, 2021., 212 lpp., 97. lpp.

kuriem daži var palikt nenolidzsvaroti”²⁶. Dialogam (un izpratnei, kāpēc tas nereti ir arī sarežģīts) ir jābūt muzeja misijas centrā.²⁷

20. gadsimta “lielāko (pasaules – *aut.*) karu laikā muzeju naratīvu fokusā nebija cilvēks, indivīds, bet saistība ar savu valsti, kalpošanu tai, kad valsts bija iesaistīta karadarbībā”²⁸. Keita Hilla norāda, ka kara propagandas centienos tika iesaistīts plašs muzeju loks karojošajās valstīs. Savukārt pēc Otrā pasaules kara Eiropā muzeju attiecības ar kara ideoloģijas propagandu saruka. Impulss raudzīties pagātnē, meklējot atsaucē uz to, kas veido nākotni, vai aizbēgt no tagadnes, nebija universāls, bet tomēr nozīmīgs muzeju reakcijās uz karu. Militārie muzeji ieņēma jaunu pozīciju, attīstot neitrālu nostāju dažādos veidos – “informējot, skaidrojot, izvairoties pieminēt kontroversiālas tēmas, izklaidējot vai izglītojot par kara ietekmi uz cilvēkiem”²⁹. Pētot muzeju pozīciju konfliktu atspoguļojumā, Vera L. Zoldberga (*Vera L. Zoldberg*) secina, ka, neieņemot pozīciju, tās (muzeju ekspozīcijas – *aut.*) pretendēja iepazīstināt ar konflikta “abām pusēm”. Šis modelis parasti ietvēra problēmas izklāstu kā strīdīgu, pēc tam “vietas piešķiršanu diviem vai vairākiem viedokļiem un atturēšanos no interpretācijas un komentāriem”³⁰. Šis koncepts tiek raksturots arī kā muzeju atbrīvošanās no atbildības par konfliktu risināšanu, vienkārši izstādot (bieži grafiski) pagātnes un tagadnes “nepareizības”.³¹ Tas nostiprinājās kā pieņēmums, kas ir dziļi iesakņojies muzeju kultūrā, ka vienkārši izvēloties kolekcionēšanai un izstādīšanai noteiktas lietas, nevis citas, jau tiek parādīts viedoklis. Grēthene Dženingasa (*Gretchen Jennings*) pauž viedokli, ka vēl pirms mūsdienās muzeju telpā aktualizējās jautājumi, par sociālā taisnīguma, vienlīdzības, klimata pārmaiņu problemātiku, ilgtspējas vai līdzdalības aktivitāšu iekļaušanu muzeju vēstījumos, “pieņēmums par muzeju neitralitāti, iespējams, muzejiem bija pagodinājums”³². Muzeju neitralitātes koncepts, lai arī tradicionāli pieņemts kā fundamentāls, ne vienmēr bija un ir formulēts arī militāro muzeju labākās prakses piemēros, jo bieži muzeju neitralitāti izmanto kā vairogu situācijās, kad tiek spriests par atšķirīgi traktētu priekšmetu uzņemšanu vai neiekļaušanu krājumā. Laikmetīgums pieprasa pārmaiņas militāro muzeju attīstības stratēģijās. Daudzi no “šiem vecmodīgajiem militārajiem muzejiem bija tīri objektu muzeji, kuros karš bieži tika pārvērsts par “*Materialschlacht*” – bez cilvēka mijiedarbības vai darbības”³³. Respektīvi – objektu tipoloģiskās virknes

26 Lynch B. *Disturbing the Peace: Museums, Democracy and Conflict Avoidance*. In: Walters D., Leven D. and Davis P. (eds), *Heritage and Peacebuilding*, Boydell Press, UK., 2017, pp. 109–126. Pieejams: https://www.academia.edu/35720976/Disturbing_the_Peace_Museums_Democracy_and_Conflict [Aplūkots 24.05.2024.]

27 Turpat, pp. 108.

28 Tomasiewicz, K. We are a social history, not a military history museum Large objects and the ‘peopling’ of galleries in the Imperial War Museum, p. 213.

29 Hill, K. Introduction. Museums and war. In: *Museums, Modernity and Conflict* Museums and Collections in and of War since the Nineteenth Century., pp. 6.

30 Zoldberg L. V. *Museums as Contested Sites of Remembrance: The Enola Gay Affair*, 1995.

31 Lynch B. *Disturbing the Peace: Museums, Democracy and Conflict Avoidance* [Aplūkots 24.05.2024.]

32 Turpat.

33 Gryse P. Introduction. In: *Does War Belong in Museums?* pp. 16.

(ieroči, bruņojums, militārā tehnika, formas tērpi, ekipējums) bez naratīva, izvairoties interpretēt, uzsverot šāda vēstījuma atbilstību neitralitātes konceptam. Daļēji tas saistīts ar kara muzeju prezentācijas raksturu, to lomu kā intensīvu nācības atmiņas veidošanas naratīvu vietu³⁴ un vēstījuma neitralitātes manifestēšanu, arī izvairīšanos reflektēt par daudznozīmīgiem tematiem un kolekcijām. 20. gadsimta beigās muzeju neitralitātes koncepts tika kritiski pārvērtēts, apšaubot tradicionālo paradigmu un ilggadējās tradīcijas. Šis process aizsākās ar atsevišķu muzeju veidoto izstāžu izaicinājumu populārajiem neitrālajiem vēstījumiem uzdot neērtus jautājumus un polemizēt. Šis izstādes uzreiz tika kritizētas par specifisku skatījumu, t. i., *vēlamās neitralitātes kvalitātes trūkumu*.³⁵ Viens no plašāk apspriestajiem un kontroversiāli vērtētajiem piemēriem muzeju pasaulē, kas spilgti raksturo muzeju jauno diskursu 20. gadsimta 90. gados, ir debates par Otrā pasaules kara noslēgumam veltīto izstādi “Krustceles: Otrā pasaules kara beigās, atombumba un aukstā kara izcelsme” (*The Crossroads: The End of World War II, the Atomic Bomb, and the Origins of the Cold War*) (1994) Nacionālajā gaisa un kosmosa muzejā (National Air and Space Museum) ASV.³⁶ Galvenais objekts, kas izraisīja komentāru, pārmetumu un diskusiju lavīnu Smitsona institūtam (muzejs ir tā sastāvdaļa – aut.), bija bumbvedējs *Enol Gay* (*bumbvedējs B-29, ko ASV izmantoja 1945. gada 6. augustā, lai nomestu atombumbu uz Hirosimu Japānā*).³⁷

21. gadsimts militāro un kara muzeju telpā ienesis paradigmas maiņu, aktualizējot jautājumus, kas un kāds ir militāra muzeja vēstījums – pieminēt, glorificēt karu vai kalpot kā simboliskam atgādinājumam, lai pasargātu cilvēci³⁸; militārais muzejs kā valsts ideoloģijas instruments; neitralitāte vai tomēr objektivitāte; muzejs – neitrāla zināšanu pārneses telpa vai kultūras modelis. Minēto izaicinājumu evolūcija nav pāreja uz kara muzeju vēstījumu polarizāciju, bet gan pagātnes un pašreizējo ideoloģisko ietvaru atzīšana, kas nereti bija netaisnīgi un izslēdzoši.

Militāro muzeju kolekcionēšanas specifika ir tā, ka, neskatoties uz objektu potenciālu veidot līdzsvarotāku stāstu, piemēram par abām militārā konfliktā iesaistītajām pusēm, muzeja priekšmeti biežāk tiek interpretēti no iekarotāja vai uzvarētāja spēka pozīcijām.³⁹ Atšķirībā no sociālās vēstures muzejiem militārajiem muzejiem kara vai militāra konflikta apstākļos ir neiespējami ievērot neitrālu vēstījuma praksi, it īpaši *ad hoc* gadījumos. Kā piemērs jāmin pašreizējā situācija Ukrainā.⁴⁰

34 Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, 2006, Verso, 240 p..

35 Jennings G.. *The Idea of Museum Neutrality: Where Did it Come From?*, 2017 [Aplūkots 24.05.2024.]

36 Zolberg, L.V. *Museums as contested sites of remembrance: The Enola Gay affair*. *The Sociological Review*, 43(51), 1995., pp. 69–82.

37 <https://www.britannica.com/topic/Enola-Gay> [Aplūkots 24.05.2024.]

38 Winter J. *Museums and the Representation of War*. In: *Does War Belong in Museums?* Pp. 22., pp. 21–37.

39 Scott J. *Objects and the Representation of War in Military Museums*. *Museum and Society* 13 (4), 2015., (pp. 489–502). pp. 490. Pieejams: <https://doi.org/10.29311/mas.v13i4.349>.

40 Zabalueva O. *Museology is not neutral: Thinking museums politically*, p.136. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/372980632_Museology_is_not_neutral_Thinking_museums_politically, 2022. [Aplūkots 22.04.2024.]

Neitralitātes koncepta ideālistiskie raksturlielumi

Neitralitātes konceptu militārās vēstures muzejos ideālistiskā nozīmē raksturo tādi aspekti kā:

Pirmkārt, **objektivitāte** – militārie muzeji izvirza kolekcionēšanas tēmas, veic atlasīšanu un prezentē vēstures faktus un vēstījumu, nekropļojot vai neizlaižot informāciju. Tā netiek dota priekšroka konkrētai perspektīvai, bet sniegta aptveroša izpratne par militāriem notikumiem, cēloņiem, darbībām un sekām. Piemēram, Bundesvēra militārās vēstures muzejs (*Bundeswehr Military History Museum*), saglabājot savu militārās institūcijas funkciju, savā ekspozīcijā vienlaikus kritiski atspoguļo vardarbību un militāra spēka ietekmes sekas. Izmantojot šo pieeju, muzejs praktizē apzinātu prezentāciju, pārstāvēdams perspektīvu plurālismu, kas ietver gan upurus, gan vainīgos.⁴¹

Otrkārt, **iekļaujamība**, kas ietver dažādas perspektīvas, viedokļus un pieredzi, tā nodrošinot iekļaujošāku un niansētāku militārās vēstures un mūsdienu sarežģīto konfliktu atspoguļojumu. Tas attiecināms kā uz dažādām militārajām nozarēm, tā arī tautām, kultūrām, konflikta skartajiem indivīdiem (piemēram, karavīriem, civiliedzīvotājiem, miera uzturētājiem).

Treškārt, **ētiskie apsvērumi** – muzejiem atklājot pretrunīgi vērtētas vai sensitīvas tēmas saistībā ar karadarbību – piemēram, civiliedzīvotāju upuri, cilvēktiesību pārkāpumi, militāro darbību sekas. Neitralitāte prasa, lai muzeji šīm tēmām pieiet ar toleranci un apņemšanos stāstīt patiesību.

Ceturtkārt, **izvairīšanās no interešu aizstāvības** – neitralitāte militārajos muzejos nozīmē atturēšanos no kādas puses aizstāvības militārā, politiskā vai ideoloģiskā aspektā. Šis aspekts neitralitātes konceptā definē muzejus kā informācijas pārneses telpas.

Piektkārt, **caurskatāmība**, ko uztver kā pārredzamību informācijas pasniegšanā, tostarp par eksponātu, programmu un kolekciju finansēšanas avotiem, krājuma komplektēšanā, komunikācijā. Caurskatāms muzejs integrē sava krājuma vēsturi vispārējā naratīvā.⁴² “Radikāla pārredzamība” ir viens no “jaunās muzeju ētikas” stūrakmeņiem, kā to norāda Žanete Mārsīna (*Janet Marstine*). Tāpēc ir svarīgi, lai muzeji atklāti “atsegtu tiem risināmās problēmas, kā arī to, uz kādiem jautājumiem muzejiem jārod atbildes lēmumu pieņemšanas gaitā un cik plaša ietekme ir šiem lēmumiem”.⁴³

Sestkārt, **izglītojošais aspekts** – neitralitāte uzsver militāro muzeju izglītojošo misiju, lai informētu apmeklētājus par militāro vēsturi, stratēģiju, tehnoloģijām un bruņota konflikta ietekmi uz sabiedrību un indivīdiem. Sniedzot līdzsvarotas un uz pierādījumiem balstītas interpretācijas, muzeji dod iespēju apmeklētājiem veidot savu viedokli un perspektīvas.

41 https://www.dresden.de/en/advertisement/museum_of_military_history.php [Aplūkots 17.05.2024.]

42 Byrne, S., Clarke, A., Harrison, R. & Torrence, R. eds. *Unpacking the collection. Networks of material and Social Agency in the Museum*, 2011., p.325.

43 Marstine J. *New Museum Theory and Practice*. Oxford: Blackwell Publishing, 2008., pp. 205, 206.

Neitralitātes laikmetīgās izpratnes navigācija

Raksta autore kā noteicošo izvirza tādu neitralitātes izpratnes raksturlielumu kā muzeju objektivitāte: jautājums patiesībā nav “vai muzejiem jābūt objektīviem”, bet “vai muzeji var būt objektīvi”⁴⁴. Neitralitātes koncepts, atspoguļojot debates par atmiņu, prezentāciju un vēsturisko interpretāciju mūsdienu militāro muzeju kolekcionēšanā, kā nozīmīgāko izvirza tādu praksi raksturojošu aspektu kā **perspektīvu līdzsvarošana**. Militāro muzeju krājumu komplektēšanas politiku mērķis ir sniegt visaptverošu un līdzsvarotu skatījumu uz konfliktiem. Tomēr neitralitātes sasniegšana, vienlaikus pārstāvējot dažādu uzskatu perspektīvas, var būt sarežģīta, jo īpaši, ja tiek traktēti strīdīgi vērtēti vēsturiski notikumi. Militārie muzeji un to krājums, kas praktiski vienmēr sastāv no militārām kolekcijām, arhīviem un ziedojumiem (ieroči, ekipējums, militārs aprīkojums, sensitīvi priekšmeti, formas tērpi, trofejas, atšķirības zīmes), netika uzskatīti par objektiem, kurus izvērtēt kritiski. Jāņem vērā arī militāro muzeju specifika ar to darbā iesaistītajiem formējumiem (valsts aizsardzības resori, dažādi bruņoto spēku veidi, militāras vienības, veterānu apvienības) un to lēmumu vai izvirzīto prioritāšu īstenošana ar muzeju vēstījumu palīdzību. Militārie muzeji, kolekcionējot šādas vēstures liecības, savā veidā novērtē viņu ieguldījumu, veido jaunas identitātes, atzīstot dalību kaujas operācijās, kas tiek turpināta muzeju kolekcijās. Tiek norādīts uz to, ka nav iespējams atšķirt šī procesa sociālos un materiālos aspektus, jo muzeji vienlaikus ir sociāli un materiāli. Peters van Menšs (*Peter van Mensh*), piedāvājot jaunu instrumentu kolekciju analīzei, teoretizē par muzeja “kolekciju izpakošanu” (*unpacking collection*)⁴⁵, kas ietver materiālā un sociālā pamata sajaukšanās atzīšanu, lai izprastu muzeju kolekciju veidošanos pagātnē un to, kā tās turpina attīstīties. Van Menšs uzskata, ka labāka šo jautājumu izpratne ļaus kolekcijas plašāk novērtēt un labāk izmantot kā materiālās un sociālās kopas mūsdienās. Tas ir nozīmīgi arī mūsdienu muzeju praksei un tādām aspektam kā **sabiedrības iesaiste** (piemēram, atvērtās zinātnes (*open science*) popularizēšana, amatierpētnieku un kolekcionāru akceptēšana muzejos). Pēdējos gados ir ievērojami pieaudzis muzeju skaits, kuri cenšas iesaistīt kopienas savos pētījumos.⁴⁶ Šāda sadarbība rada jaunus sociālos tīklus, iedveš muzeja objektiem jaunu dzīvības spēku un izaicina muzejus novērtēt to aktualitāti mūsdienās.⁴⁷

44 Kelly P. A new age of activism? 2022. Pieejams: <https://www.museumsassociation.org/museums-journal/analysis/2022/01/a-new-age-of-activism/> [Aplūkots 19.05.2024.]

45 Byrne, S., Clarke, A., Harrison, R. & Torrence, R. eds. *Unpacking the collection. Networks of material and Social Agency in the Museum*, 2011., pp. 3–26, p. 325.

46 Clifford's. Notion of museums as 'contact zones', 1997., citēts no: Menšs van P., Meijere-van Menša L. Jaunās tendences muzeoloģijā II. No: *Muzejs mūsdienu sabiedrībā 3. Baltijas muzeoloģijas skolas raksti*. Jirgensone A. (sast.), Rīga: Baltijas muzeoloģijas veicināšanas biedrība, 2021., 212 lpp.

47 Radonić. L. *Globalization, Universalization, and Forensic Turn*, pp. 101.

Ross Vilsons (Ross J. Wilson), pētot atmiņas veidošanas politiku un mūsdienu militāro konfliktu prezentāciju muzejos, analizē, kā traumatiskas vēstures un 20. gadsimta attēlojums muzejos un mantojuma objektos veido **politisko, sociālo un kultūras identitāti**.⁴⁸ Šajā jomā muzeji ir galvenie vēstures zināšanu veidotāji, uzskata Radoniča. Publiskie muzeji demonstrē, kura pagātnes versija ir kanonizēta identitātes nolūkos. Sarunās par identitāti muzeji ir bijuši gan pozīcijas, gan opozīcijas spēks. Muzejus mēdz uzskatīt par institūcijām, kas ir “relikvijas”, kuras atspoguļo pagātnes kultūras praksi, bet izmaiņas muzeju praksē nepārprotami ietekmē mūsdienu identitātes attīstību un uzturēšanu.⁴⁹ Noraidot neitralitātes koncepta ilgtspēju muzejos, netiek izslēgtas metodes, ar kurām var atbildīgi pamatot informāciju. Grēthene Dženingsa argumentē, ka termins, ko muzejos lieto biežāk nekā neitralitāte, ir **līdzsvars**. Līdzsvars vairāk atbilst iepriekš izvirzītās dilemmas būtībai. “Nevar apiet to, ka muzeji pievērš uzmanību noteiktai līdzsvara ievērošanas perspektīvai kā sava veida sankcijai vēstījumā vai tas tiek interpretēts kā uzsvars, oficiāls līdzsvara apstiprinājuma zīmogs”, uzskata Bernadeta Linča.⁵⁰ Muzejiem pārmet alternatīvu vēstures perspektīvu iekļaušanu kā (ne)neitrālu, bet var izvirzīt pretargumentu, ka tādu perspektīvu iekļaušana muzeju praksēs, kas kādreiz bija marginalizētas, arī ir daļa no šī līdzsvarošanas procesa. Atšķirīgas perspektīvas prezentēšana ārpus dominējošās kultūras, ko muzeji tradicionāli pārstāv, ir jauna veida līdzsvars, kas ir iekļaujošāks. Pat muzeji, kas piemin vēstures vardarbīgākos vai traumatiskākus aspektus (piemēram, memoriālie muzeji), ir “grēkojuši”, projicējot uzvaras sajūtu, upuru naratīvu vai vienotības uzspiešanu stāstam, kurā patiesība pat var būt pavisam citāda. Šķiet, “mums ir vajadzīgi muzeji, lai projektētu “ierobežošanu”, un tas nepavisam nav neitralitātes akts”⁵¹. Līdz ar to muzeji noteikti nav neitrālas zināšanu pārneses telpas, attēlojot tikai to, “kas patiesībā notika”. Muzeji drīzāk ir **kultūras modeļu un iekļaušanas un izslēgšanas mehānismi** – izpausmes, kas regulē attiecības starp sociālajām, etniskajām un reliģiskajām; iekšējām un ārējām grupām, un tāpēc muzeji ir diskusiju telpas.⁵² “Neitralitāte ir plīvurs varas izmantošanai: tas ir *status quo*, kas prasa pretestību,” uzskata Laura Raikoviča. Lai muzeji kļūtu par vienlīdzīgākām telpām, ir jākonfrontē vēsture un struktūras, kas ir to pamatā, sākot ar atzišanu, ka muzeji nekad nav bijuši neitrāli. Šī nepieciešamā evolūcija nav pāreja

48 Museums and the Act of Witnessing, 2021., pp. 1.–185.

49 Radonić L. Our’ vs. ‘Inherited’ Museums. PiS and Fidesz as Mnemonic Warriors From the Journal 20. pp. Comparative Southeast European Studies. 2020. Pieejams: <https://doi.org/10.1515/soeu-2020-0003> [Aplūkots 19.05.2024.]

50 Lynch B. Disturbing the Peace: Museums, Democracy and Conflict Avoidance. In: Walters D., Leven D., Davis, P. (eds). Heritage and Peacebuilding, 2017, Boydell Press, UK. Pieejams: https://www.academia.edu/35720976/Disturbing_the_Peace_Museums_Democracy_and_Conflict [Aplūkots 24.05.2024.]

51 Jennings G. Thoughts on Museum Neutrality: A Question of Balance 2018. Pieejams: <https://museumcommons.com/2018/01/thoughts-museum-neutrality-part.html> [Aplūkots 24.05.2024.]

52 Radonić L. Globalization, Universalization, and Forensic Turn: Postcatastrophic Memorial Museums. In: The Afterlife of the Shoah in Central and Eastern European Cultures Concepts, Problems, and the Aesthetics of Postcatastrophic Narration. Artwinska A., Tippner A. (eds.). 2022, New Yourk, Routledge, pp. 101.

uz ideoloģiju, bet gan pagātnes un pašreizējās ideoloģiskās sistēmas atzīšana, kas ir netaisnīga un izslēdzoša.⁵³

Neitralitātes jēdziens militārajos muzejos tiek attiecināts uz muzeja apņemšanos sniegt līdzsvarotu un objektīvu militārās vēstures un saistīto tēmu interpretāciju, bez aizspriedumiem vai neaizstāvēt kādu konkrētu politisko viedokli, ideoloģiju vai militāro programmu. Kara muzeji tradicionāli demonstrējuši militāro vēsturi, neieņemot politisku nostāju. Tomēr neitralitāte militārajos muzejos tiek pārvērtēta, it īpaši kontekstā ar to, kā šie muzeji pasniedz ar karu saistītus stāstus un artefaktus. Vinters, analizēdams militāro muzeju vēstījuma neitralitātes nozīmīgumu, izvirza provocējošu jautājumu: kam pieder kara atmiņa? – uzsverot institucionālo un ētisko atbildību, vadot un plānojot muzeju prakses, lai izvairītos “slavināt” karu, karadarbību un nežēlību. Militārie muzeji, kā uzskata Vinters, saskaras ar stingru izvēli: vai nu to mērķis ir iztaujāšana (ko un kāpēc iekļaut krājumā) un lēmumi (kā prezentācija attēlos karu), vai arī muzeji turpina padziļināt melus un ilūzijas par to. Nopietnākais “slazds” šajā kultūras jomā ir tas, ko varētu saukt par pseidoreālismu, kas cieši sasauucas ar atbildību, to muzeja profesionāļu (kas raksta par karu vai veido kolekcijas un izstādes) apgalvojumi, ka viņi var piedāvāt apmeklētājiem “ kaut ko līdzīgu kaujas pieredzei”. Šādi apgalvojumi ir nepatiesi un dažreiz pat bīstami.⁵⁴

Atsevišķi militāro muzeju analītiķi, balstoties uz dažādu Eiropas kara muzeju salīdzinošo analīzi, izvirza teoriju par muzejiem kā agoniskām telpām, apgalvojot, ka kara muzeji ir īpaši piemēroti, lai kļūtu par politisko strīdu vietām, kas spēj reflektēt par agonisku atmiņu un pretējo pušu stāstiem. Tas galvenokārt saistīts ar militāro muzeju vēstījumu raksturu, jo karu un konfliktus var prezentēt veidā, kas uzsver patriotisko vienprātību, bet var arī izcelt domstarpības, strīdus, vairākas perspektīvas un alternatīvas pieredzes. Tas iespējams galvenokārt militāro muzeju dažādo lomu dēļ – vietējā, valsts un starptautiskā līmenī, kas katra sevī ietver kontroversiālus elementus, tāpēc kara muzeju pamatos jau ielikta spēja objektīvi līdzsvarot dažādas pozīcijas. Tomēr militāro muzeju prezentācijas pašas par sevi nespēj izvirzīt jaunu, skaidri iezīmētu un veiksmīgi komunicētu postnacionālu, nekosmopolītisku kolektīvu identitāti, tas ir, jaunu agonisku “mēs” ar politisko *status quo* un tā piemiņas pamatiem.⁵⁵

53 Raicovich L. Museums Are Never Neutral. 2020. Pieejams: <https://www.frieze.com/article/museums-are-never-neutral> [Aplūkots 19.05.2024.]

54 Winter, Jay. Winter, Jay. Museums and the Representation of War. In: Does War Belong in Museums?, pp. 22.

55 Cento Bull A., Lauge Hansen H., Kansteiner W., Parish N.. War museums as Agonistic Spaces: Possibilities, Opportunities and Constraints. In: International Journal of Heritage Studies 2018., 25(2), pp. 1.–15. Pieejams: <http://www.tandfonline.com/loi/rjhs20> [Aplūkots 19.05.2024.]

Navigating Objectivity: The Role of the Concept of Neutrality in Contemporary Military Museums

Daira Riekstiņa, Mg. art.,

Keeper of the Scientific Literature Collection,

Latvian War Museum

Smilšu iela 20, Rīga, Latvia

daira.riekstina@karamuzejs.lv

 0009-0006-2696-4096

The concept of neutrality – especially within the realm of military museums—embodies a compelling paradox. These institutions are often expected to affirm historical or ideological positions, yet are simultaneously tasked with preserving objectivity and cultivating balanced narratives. Neutrality, in this context, becomes not a static principle, but a nuanced curatorial strategy – a negotiation that unfolds between history, politics, and the shifting tides of collective memory.

This article examines the evolving function of neutrality in contemporary military museums, focusing on how this concept is embedded in practices of collecting, curating, and narrating military conflict. Far from a mere absence of bias, neutrality emerges as an active stance – an interpretive and ethical framework through which museums must engage with cultural, historical, and political complexities. In doing so, museums aim to fulfil their role as stewards of heritage, while also honouring the diversity of interpretations and the plurality of public voices.

At its core, museum neutrality demands a refusal to reduce history to dichotomies. It privileges reasoned argument over emotional reaction, evidence over assumption. Yet, the portrayal of contentious, sensitive, or traumatic material – particularly content tied to ongoing conflicts—places curators in an uneasy position, where the desire for impartiality meets the moral imperative to bear witness. In such cases, neutrality becomes not a retreat from meaning, but a deeper commitment to ethical storytelling.

In today's media-saturated world, where opinion often eclipses fact, and truth becomes increasingly negotiable, the very idea of neutrality is under pressure. Yet this erosion of certainty does not render objectivity obsolete. Rather, it challenges museums to reimagine neutrality – not as indifference, but as a conscientious practice of balance, reflection, and accountability. In this light, neutrality transforms from a passive absence of stance into a dynamic curatorial ethos – one that continually recalibrates its place between representation and responsibility.

© Daira Riekstiņa, Latvijas Kara muzejs

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons attiecinājuma – Nekomerčiāls 4.0 – starptautisko licenci (CC BY - NC 4.0)

This is an open article licensed under the Creative Commons Attribution – NonCommercial 4.0 International License (CC BY - NC 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>